

Professori Zygmunt Bauman, haastattelijanaan Tuomas Nevanlinna

POSTMODERNISUUDEN JA ETIIKAN EPÄPYHÄ ALLIANSSI

- Zygmunt Baumanin haastattelu

“Postmoderneiksi” leimattuja ajattelihoita pidetään usein “nihilis-
teinä” tai “kynnikkoina”, jotka juhliivat nykyisyyttä jonkinlaisen
edesvastuuttoman estetismin hengessä. On kyseenalaista, onko
tämä näkemys kenenkään merkittävän ajattelijan suhteen kovin-
kaan osuva tai oikeutettu, mutta ainakaan se ei päde professori
Zygmunt Baumaniin (s. 1925), joka tunnetaan nimenomaan post-
modernisuuden ja sen avaamien *eettisten* mahdollisuuksien
teoreetikkona.

Baumanille postmodernien olosuhteiden tuoma epävarmuus ja ambivalenssi ovat eettisen toiminnan ehtoja, eivätkä suinkaan merkkejä sen mahdollisuuksien murenemisestä. Uskon romahtaminen Valistuksen totuuksiin ja instituutioihin, yhteiskunnallisten moraaliauktoriteettien kyseenalaistuminen, lisääntyvä yksilöllistyminen ynnä muut postmodernin yhteiskunnan mahdolliset tunnusmerkit voidaan nähdä kehityssuuntina ja avauksina, joita vasten etiikan merkitys ja mahdollisuudet juuri korostuvat. Mitään ei silti ole taattu.

Modernin, valistukseen perustuneen yhteiskunnallisen ohjailun lähtökohta oli aina se, että moraalinen anomia, yhteiskunnallinen vieraantuneisuus ja eettinen tyhjyys ovat seurausta yhteiskunnallisen moraalikasvatuksen, sosialisointin ja integraation puutteellisuudesta. Ongelma oli aina se, ettei meillä ole tarpeeksi yhteiskunnallista ohjailua, asioihinpuuttumista, organisaatioita, ammattilaisia, elimiä.

Mutta entä jos tämä oletus ja sitä vastaavat käytännöt ovatkin - tai niistä on tullut - osa ongelmaa pikemminkin kuin sen ratkaisu? Iskulauseenomaisesti modernin ja postmodernin yhteiskunnan eroa voisikin Baumanin hengessä luonnehtia sanomalla, että moderni yhteiskunta on "liian vähän"-yhteiskunta - on liian vähän lehdistönvapautta, ruokaa, uudelleen koulutusta, lakeja, asioihinpuuttumisen ammattilaisia, valtion turvaverkkoja - kun taas postmodernin ongelmat ovat "liian paljon"-ongelmia, eräänlaisia poliittisia, kulttuurisia ja taloudellisia "elintasosairauksia": median ylläpitämä keinoinformaation tulva, ruumiin ja aivojen ylhäältä muokkaaminen, yliprofessionalisoitunut sosialisointi, politiikan ja etiikan valtiolistuminen.

Mutta panoksena on vieläkin "suurempia" asioita. Sillä eivätkö juuri keinotekoiset yritykset "pakottaa" moraalit ihmisiin ole synnyttäneet tämän vuosisadan suuret tragediat - fasismin reaaliosialismiin ja lännessä riehuvaan teknokratiaan? Otetaan esimerkiksi natsismi ja juutalaisten tuhoaminen. Keskitysleirit olivat mahdollisia vain sillä ehdolla, että ne oli etäännytetty - sekä fyysisesti että henkisesti - ihmisen kasvokkaisesta kanssakäymisestä ja siihen vääjäämättä kytkeytyvästä vuorovaikutuseti-

kasta. Leireillä tuhottiin sosiaalisesti eristettyä, abstraktia juutalaista - muutoin "jokaisella saksalaisella näkyy olevan suosikkijuutalaisensa", kuten Himmler valitti. Näin ollen moraalit ei kumpuakaan yhteiskunnasta, vaan se syntyy alkuperäisessä ihmisenvälisessä yhteisöllisessä kokemuksessa, jota yhteiskunta instituutioineen voi sitten korkeintaan muokata, manipuloida ja jopa tärvellä tai tuhota.

- Tunnetuimpia Baumanin teoksia ovat *Legislators and Interpreters* (1987), *Modernity and Holocaust* (1989), *Modernity and Ambivalence* (1991) sekä *Postmodern Ethics* (1993). Baumanin vaimon, Janina Baumanin omaelämäkerrallinen teos *Winter in the Morning* (1986) on yksi holocaust-kirjallisuuden avaintöksistä.

Professori Bauman, teidät tunnetaan postmodernismin teoreetikkona, silti ette tunneta nojaavan mihinkään tiettyyn aikaisempaan teoriaan postmodernisuudesta. Voitko kuvata sitä tietä, jota kulkemalla päädyitte näkemyksiinne? Mitkä olivat ratkaisevimmat vaikutteenne?

Suurimman osan "sociologisesta elämästäni" olen kuluttanut modernin elämisen eri ulottuvuuksien tutkimiseen.

80-luvun puolivälissä tapahtui tietynlainen kiinnostukseni siirtymä. Miltä kannalta tahan- sa ajattelinkin moderneja yhteiskunnallisia järjestelyjä, tulin samankaltaisiin johtopäätöksiin: tietyt modernisuuden piirteet, jotka periytyvät sen "klassiselta ajalta", valistuksen ja järjen aikakaudelta, ovat läpikäymässä syvää muutosta, jopa hajoamassa. Askel askeleelta yritin löytää yhteyksiä näiden uusien piirteiden välillä ja lopulta tuloksena oli "postmoderni yhteiskunta" - tai modernisuuden postmoderni vaihe. Se on uusi sosiaalinen muodostuma. Yhtäältä se muodostaa jatkumon modernin yhteiskunnan luonteenpiirteiden kanssa, mutta merkitsee toisaalta selkeää katkosta "klassisen modernin" malliin. Näkemykseni "postmodernisuudesta" on siis sukua sille, mitä muut nykyelämän analyysoijat ovat kutsuneet "myöhäismoderniksi" (Giddens), "ylimoderniksi" (Balandier) tai "refleksiiviseksi moderniksi" (Beck), mutta koros-

tan eri piirteitä ja järjestän kokonaiskuvan hie-
man toisin.

Näennäisestä vastakkaisuudestaan huoli-
matta yhteistä kapitalismille ja sosialismille oli
ohjailu ja hallinta. Se oli niiden keskeinen on-
gelma. Kummassakaan ei tunnustettu inhimil-
lisen kanssakäymisen perustavuutta eikä sitä
myöskään kunnioitettu sen itsensä takia. Yh-
teiskunta on rakennettava, alusta alkaen ja ko-
konaan. Ensin ikään kuin muodostettiin selkeä
kuva siitä, minkälainen ihanteellinen, täydelli-
nen tai onnellinen yhteiskunta olisi, sitten se
pyrittiin rakentamaan tuon mallin mukaan.

Itse asiassa suurin osa modernia aikakaut-
ta koki itsensä väliaikaisena tilana, joka ylitet-
täisiin ja jätettäisiin taakse huomenna. Se oli
tulevaisuuteen suuntautunut yhteiskunta.

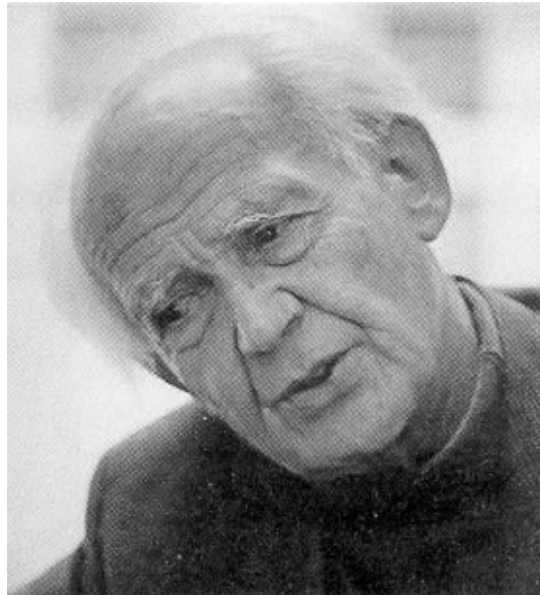
Kuten ehkä tiedätte, minua on erityisesti
kiinnostanut tämän suhtautumistavan kieltei-
set puolet. Jos muodostetaan ihanteellisen yh-
teiskunnan käsitteet ja toimitaan sen mukaan,
seurauksena on aina se, että jotkut ihmiset ei-
vät sovi siihen. Siksi heidät on siirrettävä pois,
kitkettävä tai tuhottava...

Onko mikään tässä suhteessa muuttunut?

Tämä on tietysti visainen ongelma. Paljon ei
ole muuttunut, olemme yhä sangen moderneja.
Postmodernisuus ei minun tulkintani mukaan
ole jotakin, joka syntyy modernisuuden kuole-
man jälkeen korvaamaan sitä. Aikamme on yhä
modernisuutta, joka kuitenkin on päässyt eroon
joistakin vääristyneistä haaveista - toiveesta, että
inhimillinen kärsimys ja onnettomuus voidaan
poistaa yhdellä pamauksella, jähka luomme ide-
aalisen järjestelyn.

Ja olemme yhä moderneja myös siinä mie-
lessä, että meillä on tapana nähdä elämä rat-
kaistavien ongelmien sarjana. Mutta ongelmat
ovat osittaisia, ja voimme vain reagoida tiettyi-
hin korjausta vaativiin tilanteisiin. Ei ole mi-
tään yleistä tai globaalia näkökulmaa, joka voisi
taata meille absoluuttisen ja täydellisen yhteis-
kunnan, mistä elämän kaikki epämiellyttävät
ulottuvuudet olisi puhdistettu pois. Fasismi ja
kommunismi olivat tietenkin poikkeuksellisen
ilkeitä versioita tämäntyyppisestä utopiasta.

Olemme siis yhä moderneja sikäli, kun nä-

"Epävarmuus ei ole sinänsä postmodernisuuden keksintö - elämä on aina ollut epävarmaa."

emme elämän ratkaisuja vaativien ongelmien
seuraantona. Mutta emme enää ole moderneja
sikäli, että emme usko yhteen ongelmaan, jon-
ka ratkaiseminen poistaisi myös kaikki muut
ongelmat. Tämä on pääasiallinen ja ratkaiseva
ero.

Nykytilanteessa on omat hyvät ja omat
huonot puolensa. Suuri etu on se, että hyvin
todennäköisesti tuo hullu, mielipuolinen yritys
tuhota tai eliminoida toinen puoli yhteiskun-
nasta toisen puolen onnellistuttamiseksi ei enää
toistu Euroopassa. Vaikeus on tietysti se, että
syntyy kroonisen epävarmuuden ja ambivalens-
sin tilanne.

Haluaisin korostaa, etten usko epävarmuu-
den sinänsä olevan postmodernisuuden keksin-
töä - inhimillinen olemassaolo on aina ollut epä-
varmaa. Mutta suurta osaa historiaa on vallin-
nut ajatus, että tämä epävarmuus voitaisiin ylit-
tää tai voittaa. Tällä hetkellä olemme kenties
hitaasti oivaltamassa, että epävarmuuden alla
eläminen on mitä luultavimmin kohtalomme.
Seuraava askel on yrittää opetella elämään tä-
män epävarmuuden, sporadisuuuden kanssa.
Tämä on nykyinen haasteemme.

Käsityksiä postmodernisuuden luonteesta
on liikkella sadoittain. Onko jokin sellai-

nen postmodernisuuskäsite, josta ennen kaikkea haluaisitte sanoutua irti? Mistä tulkinnasta olisi kannaltanne tähdellisintä erottautua?

Jokaisessa yhteiskunnassa on ihmisiä, jotka uskovat yhteiskunnan, jossa he elävät, olevan jonkinlainen täydellisyyden ruumillistuma; ihmisiä, jotka juhliivat vallitsevaa todellisuutta parhaimpana mahdollisena. Nähdäkseni on aika paljon kommentaarikirjallisuutta - nimenomaan kommentaarikirjallisuutta - joka epäkriittisesti ylistää postmodernisuutta elämäntyylinä, uutena seksuaalisena vapautumisena, vapautena sitovista ihmissuhteista. Ikään kuin elämän aikana voisi olla ääretön määrä kump-paneita, joiden kesken voi valita samaan tapaan kuin hammastahnoja supermarketista. Tällainen vapauden ja sitoutumattomuuden ylistys voi mennä niinkin pitkälle, että tuotetaan hoivasta ja huolenpidosta täysin riippuvaisia jälkeläisiä, ilman että ollaan valmiita vastuunottoon. Tärkeää on vain omien itsellisten projektien toteuttaminen; että saisi kaiken hyvän maksamatta siitä mitään. Kyseessä ovat toisin sanoen ihmiset, jotka juhliivat vapauden ihannoituksia mutta eivät ole valmiita ottamaan huomioon siitä tuolle samalle vapaudelle mahdollisesti koituvia katastrofaalisia seurauksia.

En usko, että tähänkään ongelmaan on olemassa ideaalista ratkaisua. Epäkriittinen postmodernismi jopa hehkuttaa kaaosta jonkinlaisena itseisarvona. Uskon, että postmoderni yhteiskunta, niin kuin mikä tahansa muukin yhteiskunta, tarvitsee hyvin, hyvin kriittisen ja syvälle pureutuvan katseen. Ongelma on vain se, että postmodernin yhteiskunnan ongelmat ovat hyvin erilaisia kuin modernin yhteiskunnan. Ne tarvitsevat ja edellyttävät myös aivan toisenlaisia toimenpiteitä, suhtautumistapoja ja asenteita, uudenlaista politiikkaa. Jos teeskennellään, ettei mitään ole tapahtunut, että yhteiskunta on peruspiirteiltään aivan sama kuin sata vuotta sitten, suljetaan vapaaehtoisesti silmät tapahtuneilta muutoksilta ja ajaututaan soveltamaan vanhoja ratkaisuja uusiin ongelmiin. Seuraukset voivat olla onnettomat. Mitä hyvää tehdäänkin, on lähtökohdaksi otettava postmoderni todellisuus. Hic Rhodos, hic salta...

Tulkinnassanne moraalisuudesta pyritte yhdistämään etiikan kriittisen ja filosofisen analyysin sosiologiseen analyysiin. Mutta missä määrin filosofinen etiikan tulkintane oikeastaan voidaan "muuntaa" sosiologiseksi, tai oikeastaan yhteiskunnallis-poliittiseksi?

Moraali on yksi niistä alueista, joista sosiologialla on hyvin vähän syitä ylpeyteen. Parhaimmillaan, tai pahimmillaan, sosiologinen moraaliteoria on ollut vain byrokraattipuheen tieteilinen versio.

Sosiologiassa moraalialia on pidetty ryhmän sidosaineena ja sellaisena täysin relatiivisena kyseiseen ryhmään nähden. Kääntöpuoleen juuri tämä näkemys synnyttää ne fundamentalistiset filosofiset kannat, joissa uskotaan voitavan säätää moraalista lainomaisesti; että voidaan, ainakin periaatteessa, teoreettisesti ratkaista, mitä kussakin inhimillisessä tilanteessa olisi tehtävä.

Kumpikaan näistä ääripäistä ei ole hyväksyttävä. Sosiologis-relativistinen lähestymistapa ei ole hyväksyttävä siksi, ettei se tarjoa mitään pohjaa tai perustaa kritisoida kulloistakin, olemassaolevaa tilannetta. Esimerkiksi natsi-Saksassa lähes jokainen uskoi, että luotu yhteiskunta oli mallikelpoinen. Jos tämä oli ryhmän yleinen mielipide, ei sosiologisten standardien mukaan ole mitään perustaa sanoa, että se on vastoin moraalialia - moraalihan ilmaisee vain kollektiivin tahtoa. Siinä on kaikki, eikä ole mitään ylijäämää, joka voisi tarjota perustan kritiikille.

Jos toisaalta hyväksytään vastakkainen absolutistinen kanta moraalialista, silloin ei enää viljellä moraalialisen minän moraalialista vastuuta, vaan pikemminkin konformismia: tässä on laki ja ollaksesi moraalialinen sinun on opetettava elämään sen mukaan.

Tuhannen taalan kysymys - niin kuin amerikkalaiset sanoisivat - on se, miten välttää tämä relativismin ja sokean fundamentalismin kaksoisansa. Peruskysymys kuuluu: tarjoaako todellisessa inhimillisessä kokemuksessa mikään pohjaa muotoilla ideaa loukkaamattomista moraalialisista arvoista. Ja että sellaisia arvoja loukkaava yhteiskunta on moraalialiton yhteiskun-

ta. Tällöin voisimme olla suvaitsevaisia inhimilliselle erilaisuudelle, mutta samalla tietäisimme, missä tämän suvaitsevaisuuden raja kulkee.

Uskoakseni Emmanuel Levinasilla ja Knud Lögstrupilla (ks. viite sivu 11) todella on tällainen idea: moraalisuudesta voidaan puhua ja sitä voidaan ajatella, ennen kuin yhteiskunta tulee mukaan kuvaan, koska moraalisuuden juuret piilevät jossakin perustavammassa, nimittäin ihmisten välisessä kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa.

On kiinnostavaa huomata, että Levinas käyttää usein sanaa "käsky", mutta kuitenkin nimeää kirjoituksissaan (ja uskoakseni olen lukeanut kaiken, minkä hän on kirjoittanut) vain yhden käskyn: "Älä tapa". Ihmiset pitävät tätä perustavimpana käskynä, koska jos päätän, etten tapa sinua, tunnustan oikeutesi elää; tunnustan sinun subjektiutesi toisena ihmisolentona. Ja silloin voimme ryhtyä keskustelemaan, niin kuin mekin juuri nyt teemme, puhumaan ongelmista ja meillä on ainakin mahdollisuus saavuttaa meille molemmille suotuisia ratkaisuja.

Mutta sympatiani Levinasia and Lögstrupia kohtaan ei juonnu ainoastaan näistä puhtaan akateemisista ja teoreettisista näkökohdista. Heidän moraalialla koskevissa kirjoituksissaan on näet piirteitä, joiden vuoksi ne sopivat erityisen hyvin valaisemaan sitä, mistä nykytilanteessa oikeastaan on kysymys.

Isojen ja pienten - "mikromoraalisten" ja "makromoraalisten" - kysymysten välinen suhde on Levinasilla päinvastainen siihen nähden, mihin on totuttu. Perinteisessä sosiologiassa lähestymistavassa ajateltiin ensinnäkin, että olemme ikään kuin raaka-ainetta, johon yhteiskunta voi ulkopuolelta - kasvatuksen ja opetuksen, painostuksen, rangaistusten, yhteisten ideoiden jne. avulla - pakottaa jonkinlaisen moraalin. Levinas lähestyy asiaa toisin: moraaliperustuu esiyhteiskunnalliseen todellisuuteen. Ensin on vain silkkä ja valmistelematon kahden ihmisen välinen kohtaaminen ja yhteiskunta tulee näyttämölle vasta, kun se ryhtyy muokkaamaan tätä moraalista kykyä ja impulssia ja "kääntämään" sitä "isompien" kysymysten kielelle. Tämä on vaikea ongelma, mihin Levinas ja Lögstrupkin tarjoavat vain vähän opastusta.

Meiltä ei puutu etiikkaa, mutta meillä ei ole instituutioita, jotka saisivat tämän eettisen sanan lihaksi. Yhteiskunnalliset instituutiot saattavat hyvinkin tukahduttaa moraalisia impulssejamme - toivon, että ne voisivat myös edistää niitä.

Uskoakseni kysymys "kääntämisestä" tai kultureitistä moraalista yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen (joka on yksilöllisen kasvokkaisen moraalin makrotason vastine) ei niinkään ole eettinen tai filosofinen ongelma (mitkä sääntöt meidän tulisi löytää), vaan poliittisen käytännön kysymys. Miten järjestää poliittiset instituutiomme niin, että moraalilla impulssillamme olisi vaikutusta siihen, mitä yhteiskunnan tasolla teemme?

Hans Jonas on todennut, että kykenemme nykyisin tekoihin, jotka vaikuttavat sellaisten ihmisten kohtaloihin, joita emme koskaan näe, jopa ihmisiin, jotka eivät ole vielä syntyneet, mutta samalla moraaliset kykymme ovat yhtäkaikki rajoittuneet siihen, mitä voimme omin silmin nähdä - läheisiin ihmisiin. Jonas uskoi, että tämän kuilun ylittämiseksi tarvitsemme uutta eettistä koodia. Siinä määritettäisiin ne periaatteet, joihin "etäisyyteen vaikuttavien tekojen" tulisi alistua. Uskon, että hän oli väärässä...

Päästä periaatteista yksimielisyyteen on tehtävän yksinkertaisin osa; itse asiassa olemme kaikki - ainakin melkein kaikki - jo yhtä mieltä siitä, ettei ihmisiä pitäisi tappaa eikä heidän tulisi nähdä nälkää eikä maapalloa pitäisi saastuttaa tai tyhjentää resursseistaan. Silti ihmisiä tapetaan, he näkevät nälkää, estoton saastuttaminen jatkuu ja jokainen meistä osallistuu epäsuorasti kaikkeen tähän... Nähdäkseni ongelma on se, että moraaliset tuntemuksemme ohjaavat meitä toiseen suuntaan ja arkielämän instituutionaalinen logiikka toiseen suuntaan. Ja tässä piilee suurin haaste sosiologialle ja muille yhteiskuntatieteille. Meiltä ei puutu etiikkaa, mutta meillä ei ole instituutioita, jotka saisivat tämän eettisen sanan lihaksi. Yhteiskunnalliset instituutiot saattavat hyvinkin tu-

kahduttaa moraalisia impulssejamme - toivon, että ne voisivat myös edistää niitä.

Jos lähtökohdaksi otetaan ihmisten kasvokainen kohtaaminen, vastuu ja niiden sisältämä "alkuperäinen transsendenssi", eikö käytännön näkökulmasta tilanne ole oikeastaan aina sama? Eivätkö siis historiallis-poliittiset instituutiot ole aina jonkinlaisen "huonon uskon" tyysijoja, joiden niskoille moraalinen vastuu on siirretty? Moraalinen vastuuhan on kuitenkin Levinasin perspektiivistä luovuttamaton, eikä mikään institutionaalinen järjestely voi saada meitä sanomaan, että nyt tämä oikeudenmukaisuusasia on ikään kuin hoidettu.

Ihmiset haluavat päästä vastuun taakasta. Tämä on kaikkien yhteiskuntien ongelma, koska kukaan ei pidä vastuunkantamista erityisen miellyttävänä - paitsi ehkä pyhimykset, mutta heitä ei ole kovin paljon.

On lukuisia tapoja tyydyttää kiusaus siirtää vastuu pois omilta hartioilta. Yksi on niistä "adiaforisaatio". Se tarkoittaa keinoa, jonka avulla joitakin käyttäytymisen muotoja voidaan ruveta pitämään moraalisesti yhdentekevinä. Esimerkiksi jos hoitaa toimensa byrokraattisessa organisaatiossa moitteettomasti, voi vakuuttaa itselleen, ettei syytä huonoon omaantuntoon ole, koska tekee vain sen, minkä työ edellyttää. Markkinat ovat toinen, kenties vielä suurempi "adiaforisaation" mekanismi. Jos jokin on taloudellisesti tuottoisaa tai tehokasta, se on hyvää. Tämä on hyvin yleistä postmodernilla ajalla. Tähän ongelmaan ei ole olemassa täydellistä tai ideaalista ratkaisua. Mutta jos olisi, etiikkaa ei ensinkään tarvittaisi.

Onko postmodernisuudessa piilevät tietyt "etiikan mahdollisuudet" tulkittava niin, että aikamme tietyt ominaispiirteet ovat tehneet joitakin näistä vastuunsiirtämisen muodoista vaikeampia ylläpitää?

Kyllä. Etiikka on aina "ennen olemista" eikä sillä ole muuta paikkaa olla. Ja historia on täynnä savuverhoja, jotka ovat pyrkineet peittämään tämän tosiseikan. Kun nyt viimeisin näistä savuverhoista - moderni yllyke korvata moraalil-

nen impulssi järjen laeilla - on hälvenemässä, mahdollisuutemme piilee nimenomaan siinä, että kohtaamme tämän asian, jota olemme parhaamme mukaan yrittäneet kiertää.

Kirjassanne Postmodern Ethics näyttää olevan jännite kahden eri postmodernisuuden luonnehdinnan välillä: toisaalta postmodernisuus avaa edelläkuvattuja eettisiä mahdollisuuksia ja toisaalta sitä teidän mukaanne hallitsee eettisesti välinpitämätön, este-tisoiva tilallistaminen.

Olette paikantaneet ristiriidan aivan oikein. Mutta kyse ei ole kuvauksessa piilevästä virheestä, vaan postmodernia todellisuutta kyllästävän ambivalenssin esiintuomisesta. Toistan kyllästymiseen saakka, että moraalisuuden kannalta postmoderni näyttämö on taistelulenttä eikä mikään tasoitettu polku. Tämän taistelun tulos on kaikkea muuta kuin määrätty - se on itse asiassa vasta alkamassa. Paras palvelus, jonka sosiologi tai filosofi voi tehdä, on arvioida tuon taistelun panokset ja tehdä inventaario aseista, joita eri osapuolilla on käytössään.

Koska vastuukysymystä ei voi koskaan lopullisesti "ratkaista" tai siirtää muiden kannettavaksi, seurauksena tuntuu olevan jatkuva huono omatunto ja moraalinen syyllisyydentunne. Entä armo? Onko ajattelussanne tilaa armon käsitteelle?

Armo on kaksiteräinen käsite. Toisaalta se viittaa siihen, että pidättäytyy tuottamasta tuskaa toiselle; "antaa toisen olla"; epäilee argumentteja, joiden mukaan on olemassa jokin "korkeampi tarkoitus", joka antaa luvan vahingoittaa toista "pienemmän pahan" periaatteen nimissä. Kun Levinas pitää kiinni "älä tapa"-käskyn keskeisyydestä, hän tuo esiin juuri näin ymmärretyn armon moraalisen merkityksen. Mutta armolla on myös toinen merkitys: se, että tekee (tai ei tee) jotakin toiselle säälistä pikemminkin kuin kunnioituksesta... Näin ymmärrettyinä armo jättää vastaamatta paljon korkeampaan moraaliseen vaatimukseen ottaa huomioon Toisen autonomia, ihmisarvo, ainutlaatuisuus ja kunnioittaa kaikkea tätä. Tästä syystä

moraalista vastuuta ei voi palauttaa armoon.

Yksilön autonomia kaikkine mahdollisuuksineen ja ongelmineen on suurempi kuin koskaan aikaisemmin. Mutta eikö maailma ole samaan aikaan myös homogeenisempi kuin koskaan ennen?

“Homogeenisuus” on paljon väärinkäytetty idea. Toki maailma on homogeenisempi kuin koskaan sikäli, että niin Helsingistä kuin Fidzi-saarilta saa samalla reseptillä valmistetun MacDonald’s-hampurilaisen. Ja molemmissa katsotaan samaa saippuaopperaa tai ajetaan samanmerkkistä autoa. Mutta tämä “homogeenisuus” tyypistyy loppujen lopuksi siihen, että tietyt kulttuuriset merkit ja esiintymät ovat maailmanlaajuisesti saatavilla. Mutta siinä, miten järjestämme ne ja miten yhdisteemme ne, erot ovat hyvin suuret. Juuri kulttuuriesineiden levinneisyys tekee myös yhdistelymahdollisuuksista loputtomia. Nämä kulttuuriesineet ovat merkkejä, jotka ikään kuin etsivät itselleen merkitystä. Homogenisoituminen ja erilaistuminen kulkevat käsi kädessä; ne ehdollistavat toisiaan, pikemminkin kuin taistelevat toisiaan vastaan.

Mitkä ovat kasvatusta ja koulutusta koskevan analyysinne pääpiirteet sen jälkeen, kun valistuksen projekti on korvautunut valistuksen valistuneella epäilyllä, postmodernisuudella?

En koskaan ole sanonut, että yhteiskunnalliset instituutiot kykenisivät pääasiassa kielteisiin vaikutuksiin moraalin kannalta! Vielä vähemmän sanoisin näin kasvatuksesta ja koulutuksesta. Uskon päinvastoin, että koulutuksella on valtavan keskeinen asema nykyisessä kamppailussa vastuunottoon kykenevän rohkeuden puolesta. Kuitenkin tapahtuneet muutokset pakottavat ajattelemaan uudestaan koulutusponnistusten tavoitteita ja strategioita.

Gregory Bateson puhui “oppimaan oppimisesta” (deutero-learning) ja katsoi, että oppimisen ja opettamisen prosesseissa sosiaalisella kontekstilla ja tavoilla, joilla viesti välitetään, on ensisijainen ja paljon ratkaisevampi asema, kuin opetuksen sisällöllä. Sisällöt - jot-

ka ovat, Batesonin termein, “proto-oppimisen” kohteena - voidaan nähdä paljaalla silmällä, niitä voidaan tarkkailla, seurata ja jopa suunnitella; mutta “oppimaan oppiminen” on niin sanoaksemme maanalainen prosessi, johon tuskin koskaan kiinnitetään tietoista huomiota. Vielä harvemmin se on osallistujien yksityiskohdallisen seurannan kohteena ja usein se liittyy vain löyhästi opetuksen viralliseen aiheeseen. Juuri tämän oppimaan oppimisen kuluessa, joka siis on vain harvoin kouluttajiksi ja kasvattajiksi julistautuneiden tietoisesti kontrolloimaa, kasvatus toiminnan kohteet omaksuvat ne tulevalle elämälleen tärkeät kyvyt, jotka ovat paljon tärkeämpiä kuin julkilausutun tai piilevän opetussuunnitelman välittämät, usein huolellisesti ennalta valitut sisällölliset tiedot. Juuri siinä oppijat Batesonin mukaan omaksuvat tavan etsiä jonkintyyppisiä konteksteja ja seuraanto- ja pikemminkin kuin toisia, tavan “etapoida” tapahtumien virtaa saadakseen toistoista ulos merkityksellisen lauseen. Ne mielentilat, joita kutsutaan ‘vapaaksi tahdoksi’, välineelliseksi ajatteluksi, hallinnaksi, passiivisuudeksi jne. omaksutaan siis prosessissa, jota voidaan pitää “oppimaan oppimisena”.

Myöhemmin Bateson vielä vahvasti kantoi. Hänen mukaansa oppimaan oppiminen on paitsi väistämätöntä, myös täysin välttämätön proto-oppimisen täydenne. Ellei oppimaan oppimista olisi, ensimmäisen asteen oppimisen tuloksena syntyisi hajaantunut mieli, joka ei kykenisi sulauttamaan itseensä muuttunutta tai odottamatonta tilannetta. Vielä paljon myöhemmin Bateson katsoi tarpeelliseksi täydentää tätä ajatuskulkua “kolmannen asteen oppimisella”, joka koostuu kyvystä muunnella niitä vaihtoehtoja, joita oppimaan oppimisen kuluessa opitaan odottamaan ja käsittelemään, ja jopa luopua niistä.

Oppimaan oppimisen arvo sopeutumiskyvyillemme, sen välttämätön anti, voi pysyä yllä vain sikäli kuin oppijoilla on hyviä syitä odottaa kohtaamiensa sattumusten muodostuvan jonkinlaiseksi stabiiliksi kuvioksi. Tai, toisella tavalla ilmaistuna, oppimaan oppimisen kuluessa omaksuttujen tapojen hyödyllisyys tai haitallisuus ei riipu niinkään oppijoiden lahjakkuudesta ja omaksumiskyvystä tai opettajien päte-

vydestä kuin sen maailman ominaisuuksista, jossa oppilaat sittemmin elämänsä elävät. Batesonin mukaan oppimisen kaksi ensimmäistä astetta vastaavat ihmislajin evoluutiossa muotoutunutta luonnetta ja esiintyvät siten muodossa tai toisessa kaikissa inhimillisissä kulttuureissa. Sen sijana oppimisen kolmannella asteella saattaa olla - ja usein on - patogeenisiä seurauksia, jotka tuottavat ajalehtivan, skitsofreenisen persoonallisuuden.

Omasta ajastamme voidaan sanoa, että siinä kohotetaan normiksi se, mitä Bateson piti epänormaalisuutena - tilanne, joka sotii ihmislajin perittyä ja sisäsyntyistä välineistöä vastaan ja joka on ihmisluonnon kannalta patologinen. Jokaikinen orientaatiopiste, joka ennen sai maailman näyttämään lujatekoiselta ja suosi logiikkaa elämänstrategioiden valitsemisessa. Työt, taidot, ihmissuhteet, näkemykset terveydestä ja sairaudesta, ajamisen arvoiksi katsotut asiat ja koetellut tavat edistää niitä - kaikki nämä aikanaan stabiilit orientaatiopisteet näyttävät nyt olevan jatkuvan virtaamisen tilassa. Useita pelejä näyttää olevan käynnissä yhtäaikaan ja jokainen peli muuttaa sääntöjään sitä mukaa, kun sitä pelataan.

Nyky aika on ylittämätön viitekehysten hylkäämisessä ja pysyvien kuvioiden haihduttamisessa sattumanvaraisesti ja ilman ennakkovaroitusta. Tällaisissa olosuhteissa "kolmannen asteen oppiminen" - oppia se miten säännönmukaisuuksia rikotaan, miten vapaudutaan tavoista ja estetään ajautuminen tottumusten orjaksi, miten pirstaleiset kokemukset järjestetään uudelleen tähän asti tuntemattomiksi kuvioiksi ja samaan aikaan pidetään kaikkia mahdollisia kuvioita hyväksyttävänä kunnes "aika toisin näyttää" - kaikki tämä ei suinkaan merkitse koulutus- ja kasvatusprosessin raiteiltaanmenoa ja sen todellisesta tarkoituksesta poikkeamista, vaan sillä on ylitsekävyä, sopeutumiskykyä edistävä arvo ja se on tulossa "elämänvälineistön" keskeiseksi piirteeksi.

Postmoderneilla ihmisillä ei ole tarjolla ylellisyyttä olettaa Shakespearen sankarin tavoin, että "tässä hulluudessa piilee menetelmä". Jos he odottavat löytävänsä johdonmukaisen ja kiinteän rakenteen sattumanvaraisten tapahtumien sekamelskasta, he ajautuvat jatkuviin vir-

heratkaisuihin ja tuskallisiin turhaumiin. Jos koulutuksen kuluessa omaksutut tavat kannustavat heitä etsimään tällaisia kiinteitä ja johdonmukaisia tapoja ja tekemään teoistaan riippuvaisia niiden löytämisestä, he ovat todellisissa vaikeuksissa. Postmodernien ihmisten on siksi kyettävä purkamaan henkiset kaavansa lyhyellä varoitusajalla ja repimään alas huolella rakennetut lavasteet yhdellä terävällä mielenliikkeellä, pikemminkin kuin kaivamaan tapahtumaryppästä piilevä logiikka tai löytämään mielekkäitä kuvioita satunnaisten väriläiskien joukosta. Heidän on opittava käsittelemään kokemustaan kuin lapsi joulupaketista löytänyt kaleidoskooppiä.

Postmodernien miesten ja naisten elämänmenestys (ja siten myös rationaalisuus) riippuu enemmän siitä nopeudesta, jolla he onnistuvat pääsemään eroon vanhoista tavoistaan, kuin siitä, miten nopeasti he onnistuvat hankkimaan uusia. Parasta on olla välittämättä juurikaan säännönmukaistamisesta. "Kolmannen asteen oppimisessa" omaksutaan tapa tulla toimeen ilman tapoja...

Tarvitsemme kasvatusta ja koulutusta, joka kannustaa ihmisiä tekemään vastuullisia valintoja. Tämä on ehkä se suuri palvelus, jonka koulutus voi tehdä moraalin asialle. Se ei ole helppo tehtävä - koulutuksen ammattilaiset ovat peruuttamattomasti menettäneet monopolin tietoon ja tiedon välittämiseen, joka aikanaan teki heistä niin suuren mahdin sukupolvien profiiliin muokkaamisessa. Ja koulun ulkopuolisessa maailmassa moraalisesta vastuusta osakkeet ovat alhaalla. Tämä on kuitenkin se maailma, jossa meidän on toimittava - ainoa maailma, joka meillä on.

Viite

Emmanuel Levinas on tällä vuosisadalla elänyt liettualaisranskalainen filosofi ja talmudin tutkija. Knud Løgstrup on vuorostaan Levinasin aikalainen ja tanskalainen protestantti teologi. He eivät koskaan kohdanneet ja todennäköisesti edes lukeneet toistensa tekstejä, mutta päätyivät samankaltaisiin päätelmiin moraalisista ja epävarmuudesta sekä moraalisten ristiriitojen luonteesta.

Haastattelu: TUOMAS NEVANLINNA
Valokuvat: KALEVI KESKI-KORHONEN